

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1956.1.05>

MIKS EESTI TALURAHVASÕDA 1343. AASTAL PUHKES TEATUD TÄHTPÄEVADEL?

A. VASSAR,

ajalooteaduste kandidaat

Eesti talurahvasõda 1343.—1345. a. algas teatavasti ööl vastu jüripäeva (23. aprill), mille järgi seda üldiselt tuntaksegi Jüriöö ülestõusu nime all. Maikuu keskpaiku läks Liivimaa ordul korda ülestõusnute väge võita Tallinna lahingus ning vabastada Haapsalu talupoegade piiramisest. Jaagupi-laupäeval, 24. juulil, puhkes ülestõus uue jõuga Saaremaal. Seega on meil selle XIV sajandi ühe suurima talurahvasõja kohta allikate üksmeelsel tunnistusel teada ülestõusu puhkemise täpne aeg.

Ajalookirjanduses pole seni peaaegu üldse püütud selgitada, miks ülestõus puhkes just neil tähtpäevadel, seejuures Saaremaal märksa hiljem kui mandril. Allikad ei anna siin lähemat selgitust. Nendes pole jutustatud mingist vahetust ajendist, mis oleks põhjustanud ülestõusu puhkemise neil päevadel. Talurahvasõja puhkemise momendi selgitamine aitaks aga kahtlemata kaasa selle eesti rahva elus suure ajaloolise tähtsusega sündmuse paremaks mõistmiseks.

J. Luiga püüdis ülestõusu alustamise aegu nii Harju- kui ka Saaremaal seletada poliitiliste kaalutlustega¹. Ta väitis koguni ekslikult, et ülestõus Harjus olevat ordu provokatsiooni tõttu alanud 8 päeva määratud tähtajast varem, mis olevatki ülestõusu ebaõnnestumise tähtsamaks põhjuseks. Luiga ekslikud seletuskatsed on vahetult seotud tema väärä käsitusega ülestõusust kui kaugelt ning laialt kavatsetud poliitilisest ja sõjalisest ettevõttest². Väljaastumise iseloomu ebaajalooline käsitlemine ei võimaldanud arusaadavalt ka ülestõusu tähtpäevade valikut seletada.

Ülestõusu alustamise tähtpäevi on võimalik seletada ainult lähtudes kogu sündmuse kui t a l u r a h v a liikumise käsitusest.

Kroonikud tarvitavad ülestõusu algmomendi märkimiseks väljendust „päha Jüri ööl”³, seega rõhutades kirikliku pühakuga seotud tähtpäeva. Teatavasti ristiusu kirik märkis 23. aprillil päha Jüri surmapäeva, mis kiriklikus

¹ J. Luiga, Eesti vabadusvõitlus 1343—1345, Tallinn 1924, lk. 70, 101 jj.

² Samas, lk. 56.

³ Johann Renner's Livländische Historien, hrsg. von R. Hausmann und K. Höhlbaum, Göttingen 1876, S. 86; Balthasar Russowen Chronica der Prouintz Lyfflandt, Scriptores rerum Livonicarum, Bd. 2, Riga u. Leipzig 1848, S. 24.

käsituses oli omandanud paganluse üle saavutatud võidu sümboolse tähenduse. Jüripäeva on tuntud paljude rahvaste, sealhulgas ka eestlaste juures juba väga ammu. M. Veske oletas, et püha Jüri kultusega tutvusid eestlased juba enne XIII sajandit venelaste kaudu⁴. Kuid selle päeva tähistamine ei toimunud ometi mitte rahva austusest kiriku pühaku vastu, vaid talurahva tegeliku elu ühe olulisima tähtpäevana aastas. Seda kinnitavad veenvalt mitmesugused kombed, millega rahvas jüripäeva tähistas; neis kommetes pole midagi kiriklikku, vaid vastupidi, on rohkesti „paganlikku” ja need võivad paljuski ulatuda tagasi aega enne vägivaldset ristiusustamist. Jüripäevaga algas eesti talurahva elus õieti uus aasta, sest sellal algas talutööde suvine ehk välistööde järk, alustati tavaliselt põllutöid ning lõppes karja laudaperiood. Et karja metsaskäimise ajaks oli peamiselt aeg jüripäevast mihkclipäevani, siis olid jüripäevaga seotud kombed suunatud eriti karja ja hobuste hoidmisele ning kaitsmisele kiskjate ja muude õnnetuste eest. Välistööde järgu alguse tõttu kujunes jüripäev ka peremeestel rendiaasta ning taluteenijail tööaasta alguseks⁵.

Jüriöö valimine feodaalidevastase ülestõusu alustamise momendiks võis järelikult olla lähedane ja arusaadav just talupoegadele. Uut välistööde järku tahtis talurahvas alustada vabana feodaalidest, sealhulgas ka teotööst mõisapõldudel.

Jüripäevaga seotud eesti rahvakommetes väärib märkimist veel nn. jüritule põletamise komme, mis samuti on ühendatud karja kaitsmisega⁶. Loode-Eestist on teateid ka paugutamisesest ja muu kära tegemisest jüritulede juures. Änglema küla karjamaal (tänapäeval Keila rajooni lääneosas) Tara-peremäel olevat vanasti olnud hiiekoht, kus veel XIX sajandil rahvas käinud igal jüripäeval mäel suurt tuld tegemas, kusjuures „püssi lastavat, pasunaid puhutavat ja härja moodi karjutavat, millest siis loomade õnne loodetavat”⁷. Tõenäoliselt oli jüritulede tegemise ning sealjuures kärategemise, näiteks sarvepühumise komme tuntud ka XIV sajandil. Märgutule süütamine sellisel ööl võis olla ülestõusjate osavaks võtteks, millega saadi asjassepühendatuile anda signaal, ühtaegu vältides vastuabinõude kiiret tarvituselevõttu sakslaste poolt ning võimaldas tabada viimaseid ootamatult isegi sel puhul, kui nad kuulsid kära ja nägid tulede süttimist, sealhulgas põlevate mõisate kumasidki. Jüritulede traditsiooni püsimist võisid aga Loode-Eestis omakorda soodustada 1343. a. sündmused.

Saarlased ei ühinenud kohe harjulaste ja läänemaalaste ülestõusuga, vaid alles kolm kuud hiljem. Saarlaste jõuline väljaastumine sündis „püha Jakobi laupäeval”⁸, s. o. 24. juulil. Russowi kroonikas antakse saarlaste ülestõusu algus jaagupipäeval⁹, seega 25. juulil. Miks aga ülestõus algas mandri-eestlastega võrreldes tunduvalt hiljem ja nimelt jaagupipäeval või selle eelpäeval? Ka sellele saame vastuse, kui lähtume Saaremaa talurahva

⁴ Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat 1884, lk. 13, 15.

⁵ M. J. Eisen, Eesti uuem mütoloogia, Tallinn 1920, lk. 14—20; Eesti NSV ajalugu kolmes köites, I kd., Tallinn 1955, lk. 678, 683.

⁶ M. J. Eisen, Kaim, Tallinn 1905, lk. 139 jj.; M. J. Eisen, Esivanemate ohverdamis, 3. täiend. trükk, Tallinn 1920, lk. 119—120.

⁷ J. Jung, Muinasajateadus eestlaste maalt, III, Tallinn 1910, lk. 113.

⁸ J. Renner's Livländische Historien, lk. 92: „Am avende S. Jacobi...” Seda on tavaliselt tõlgitud „õhtul vastu jaagupipäeva”, mis pole õige. Teatud tähtpäeva „avende” tähendas eelnevat päeva, selle „laupäeva”. Edasi kroonikas öeldaksegi „samal päeval” (*des sulven dages*), mitte õhtul. Pärast 1378. aastat koostatud Hermann de Wartberge kroonikas antakse saarlaste ülestõus „püha Jacobi ööl” (*in vigilia beati Jacobi*), — vt. Scriptorum rerum Prussicarum, Bd. II, Leipzig 1863, S. 71, kuid ekslikult asetatakse ka läänemaalaste ülestõus samasse aega, mis näitab, et sündmuste kronoloogia selles allikas pole täpne. Jüriöö eeskujul on siin nähtavasti tarvitatudki väljendust „Jaagupiöö!”.

⁹ B. Russowen Chronica, S. 25.

konkreetsest olukorrast. Kõigepealt vaatleme, mida see päev tähendas tol ajal talurahva elus.

Eesti rahvapärase ajaarvestuses on jaagupipäeval olnud oma kindel koht. Nii arvestati jüripäevast 9 nädalat jaani (24. juuni), jaanist 4 jaagupini, jaagupist 2 lauritsani, lauritsast 2 pärtlini (24. august), pärtlist 5 mihkli (29. september) jne.¹⁰ Jaagupipäeva märkimine oli rahva hulgas juurdunud seetõttu, et ka see päev märkis teatud piiri talutööde järjekorras. Rahva kogemuste kohaselt tuli hiljemalt selleks ajaks lõpetada heinatöö — „Jakob lööb raudnaela heina sisse”, samal ajal öeldi, et Jaak ehk Jakob olevat uue leiva andja; vähemalt hakati jaagupipäeval, 25. juulil, juba uudsevilja sööma¹¹.

Seoses rukki valmimisega toimus XIV sajandil just jaagupipäeval rukkikümnise võtmine feodaalide poolt. Liivimaa maaõiguse õigusraamatus ehk nn. „Liivimaa Õiguspeeglis”, mis õigusajaloolaste järgi on „Sachsenspiegel” eeskujul ja osalt kohalike õigusnormide põhjal koostatud 1322. ja 1337. aasta vahel, olid talupoegade maksud määratud järgmiselt: „Väikekümnisest (s. t. mida anti noorloomadelt) tuleb teada, et seda peab andma suviste laupäeval; püha Johannese (s. t. jaani-)laupäeval või kümnist; püha Jakobi päeval rukkikümnist; püha Bartholomeuse (s. t. pärtli-)päeval kümnist kõiksugu suveviljadelt, kaeralt või humalailt või kodukäsitöölt (werkgut ehk nn. perseelid); ja kõiksugu kohustist, mida üks adramaa peab andma, püha Michaeli (s. t. mihkli-)päeval”¹². Maksude võtmise ajad olid keskaegsel Liivimaal piirkonniti väga erinevad¹³. Nendest oli mihklipäev kõige üldisem kogu Eestis; vähe tuntud on aga jaagupipäev maksu-tähtajana. Kuid on põhjust arvata, et toodud maksukorraldus on õigusraamatusse võetud just Saare-Lääne piiskopkonnas XIV sajandi esimesel poolel kehtinud praktika põhjal. Seal nimelt on arvatudki see õigusraamat koostatud olevat, eriti seetõttu, et ta on säilinud ainult nn. Saare-Lääne lääniõiguse esimese kolme raamatuna; samuti tunneme võimaksu võtmist eeskätt sellest piirkonnast. Rukkikümnise tähtaja määramine ajale, millal rukis põllul saab tavaliselt küpseks, on hästi kooskõlas ka viljakümnise võtmise praktikaga XIV sajandil, mis sellal Eestis, sealhulgas ka Saare-Lääne piiskopkonnas, toimus otse põllul¹⁴.

Järelikult tõusid saarlased üles oma ekspluataatorite vastu just sel hetkel, kui viimased pidid algama talupoegade töövaeva omastamist.

Eesti talurahva juhid 1343. aastal valisid ülestõusu alustamise tähtjad rõhutatud talupoegadele lähedased ja arusaadavad, sellised, mis võisid olla vahetuks ajandiks ning innustada neid otsustavalt välja astuma. See kindlatab veelgi, et ülestõus oli teatud määral ette valmistatud, kuigi selle iseloom oli stiihiline, nagu talurahva liikumiste puhul ikka. Eesti talurahvasõja stiihilist iseloomu näitab kõige ilmekamalt mandri-eestlaste ja saarlaste eriaegne väljaastumine. Seegi pole juhuslik, vaid tingitud nähtavasti talurahva olukorra tunduvast erinevusest Loode-Eestis ja Saaremaal. XIX sajandi keskpaigaks, nagu seda üksikasjaliselt on näidanud S. Vahtre oma

¹⁰ M. J. Eisen, Eesti vana usk, Tartu 1926, lk. 186.

¹¹ M. J. Eisen, Eesti uuem mütoloogia, lk. 68; Valimik eesti vanasõnu, koostanud E. Normann, Tallinn, 1955, lk. 44, nr. 94–96 ja lk. 89 jj., nr. 107–113.

¹² Altlivlands Rechtsbücher, hrsg. von F. G. v. Bunge, Leipzig 1879, S. 133, II raamat, 45. artikkel. (Märkused sulgudes autorilt.)

¹³ A. Korhonen, Vakkalaitos, Helsinki 1923, s. 122 jj.; H. Bosse, Der livländische Bauer am Ausgang der Ordenszeit (bis 1561), Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, 24. Bd., 4 Heft, Riga 1933, S. 428 ff.

¹⁴ Die altlivländischen Bauerrechte. Neu hrsg. von L. Arbusow, Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, 23. Bd., Riga 1924–1926, S. 87; Des Herzogthums Ehsten Ritter- und Land-Rechte, hrsg. J. Ph. G. Ewers, Dorpat 1821, S. 115 (II, 11).

eelpooltoodud artiklis¹⁵, oli mõisate asutamine Eestis kõige kaugemale jõudnud Harjumaal. Sellega seoses oli siin kevadel teoorjus mõisapõldudel teravam kui kuskil mujal Eesti alal. Väljaastumine enne kevadiste põllutööde algust tõmbas siin kaasa talurahvahulgad.

Saaremaal seevastu olid mõisate asutamist takistanud saarlaste korduvad jõulised ülestõusud, mille sarnaseid me mandril pärast 1227. aastat kuni 1343. aastani ei tunne. Saaremaa talupoega, kes töötas oma põllul, ei suutnud kevadine ülestõus haarata. Ta läks aga otsustavalt liikvele just sel ajal, kui kümnevõtjad asusid valminud rukkiväljadel feodaalidele välja mõõtma seda osa, mille tootmiseks nad polnud vähimatki vaeva näinud.

Eesti talurahva järjest kasvav ekspluaterimine ja rõhumine saksa feodaalide poolt oli talurahvasõja puhkemise põhjuseks. Kuid ülestõusu puhkemise vahetud ajendid polnud ühed ja samad talurahva olukorra erinevuse tõttu eri piirkondades. Selles oligi talurahva väljaastumiste stiihilisuse majanduslik alus, mis ühtlasi võimaldas feodaalidel neist võitu saada.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
6. III 1956

ПОЧЕМУ НАЧАЛО КРЕСТЬЯНСКОЙ ВОЙНЫ 1343 ГОДА В ЭСТОНИИ БЫЛО СВЯЗАНО С ОПРЕДЕЛЕННЫМИ ДНЯМИ?

А. К. ВАССАР,

кандидат исторических наук

РЕЗЮМЕ

Крестьянская война 1343—1345 годов в Эстонии началась с восстания в Харьюмаа в ночь на Юрьев день (с 22 на 23 апреля), а на острове Сааремаа только лишь 24 июля — в канун дня Ягупа. Причиной возникновения крестьянской войны были все усиливающаяся эксплуатация и угнетение крестьян немецкими феодалами. Но хроники не приводят непосредственных поводов восстания, кроющихся, очевидно, в конкретных условиях крестьянской жизни, различных в северо-западной части Эстонии и на Сааремаа.

Юрьев день в жизни эстонского крестьянства знаменовал начало полевых работ и был обыкновенно также днем выгона скота на пастбища. Эти события были связаны с различными обычаями (между прочим и с разведением костров). В этот же день начиналась и барщина на помещичьих полях. Таким образом, начало восстания крестьян, решивших освободиться от подневольного труда на немецких помещиков-феодалов, в этот день не было случайным.

Создание имений на Сааремаа сильно задерживалось из-за часто повторяющихся восстаний крестьян. Сааремаские крестьяне, работавшие на своих полях, не были охвачены восстанием весной. Начало восстания сааремасцев совпадает с днем Ягупа когда с крестьян взималась в пользу феодалов десятина поспевшей к этому времени ржи.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
6 III 1956

¹⁵ „Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetiste“ käesolev number, lk. 66 jj.

WHY THE ESTONIAN PEASANT WAR OF 1343 BROKE OUT ON CERTAIN SPECIAL DATES

A. VASSAR

SUMMARY

The Estonian peasant war of 1343—1345 began with the uprising in Harjumaa on St. George's eve (the night of April 22), whereas the rising on the island of Saaremaa did not take place until July 24. The cause of the peasant war was the steadily increasing exploitation and oppression of the peasants by their German feudal overlords. But the chronicles do not mention the immediate occasions of the uprising. These are probably to be sought in the actual conditions of the peasantry, which were not quite the same in North-West Estonia as they were in Saaremaa. In the life of the Estonian peasant St. George's day not only marked the beginning of work on the fields but was also usually the day on which the cattle were first brought out to pasture, and as such was associated with various customs, including the lighting of bonfires. It was natural for the peasants, who had determined to toil no longer for the German feudal landowners, to choose this day for the beginning of their uprising. On the other hand, the rising in Saaremaa coincided in time with the date on which the rye tithes claimed by the lord of the manor were due to be harvested.

*Academy of Sciences of the Estonian SSR,
Institute of History*

Received
March 6, 1956